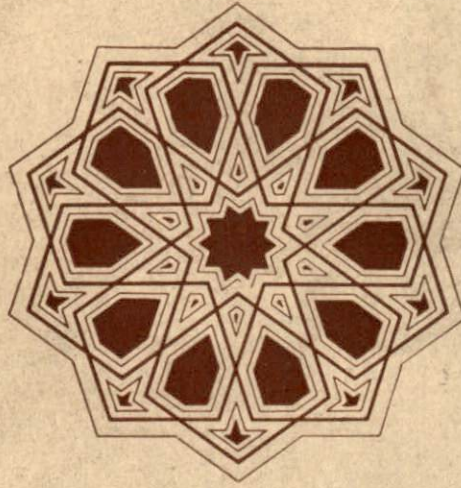

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

II—III

1952

ANKARA 1952 — YENİ MATBAA

YIL: 1952

SAYI : 2-3

M. ZEKİ ORAL
KİTAPLIĞI

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR,

Bu eser
MEHMET ZEKİ ORAL'ın
A. Ü. ilâhiyat Fakültesine
armağanıdır

ANKARA 1952 — YENİ MATBAA

İ Ç İ N D E K İ L E R

- İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler ve
İmam-ı Âzam Ebu Hanife *Prof. Yusuf Ziya Yörükân*
- Aile Hukuku *Ord. Prof. Sabri Şakir Ansay*
- Kur'an'ın Ana Dilimize Çevrilmesi *Prof. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu*
- Çifte Minare *Prof. Suut Kemal Yetkin*
- Farsça Yazılmış Pratik "Mekanik" Kitabı
Hakkında Not *Prof. Celâl Saraç*
- Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Me-
selesi *Doç. Dr. Neşet Çağatay*
- Nakiş Tarihi Vesikaları *Rıfkı Melûl Meriç*
- Türk Kitap Kapları Asır XV-XX *Kemal Çiğ*
- Sigetvarnameler *Hüseyin G. Yurdaydın*
- Tahlil ve Tenkitler :**
- Bir Fetva münasebetiyle *Prof. Yusuf Ziya Yörükân*

FARŞA YAZILMIŞ PRATİK «MEKANİK» KİTABI

HAKKINDA NOT

PROF. CELÂL SARAÇ

(Ankara Fen Fakültesi)

Rahmetli M. Ş. Esendal tarafından Fakültemize hediye edilerek halen Fizik Enstitüsü kitapları arasında 1010 numarada kayıtlı bulunan bu eserin baş tarafı ve sonu eksiktir: elimizde yalnız 258 sahifesi vardır. Sahife numaraları yoktur: bir çok eski yazmalarda olduğu gibi, her sahifenin alt köşesinde müteakip sahifenin ilk kelimesi işaret olarak kullanılmıştır. Fakat bu işaretlerin bir kısmının sonradan konulduğu anlaşılmaktadır: eksik sahifelerin noksanlığını veya kitap ciltlenirken meydana gelen karışıklığı göstermemek istenilmiş olması muhtemeldir.

1. — Eserin yazısı, *nesta'lik*, veya *nesta'lik* kırması denilen nev'idendir. ¹

Müellifi hakkında hiç bir kayıt ihtiva etmeyen kitabın hayli itinasız bir şekilde yapılan bu istinsahının tarihi hakkında kesin bir hükme varmak mümkün olmamıştır.

Kitap, Abbasi Halifelerinden Nâsirüddin Ebü'l Abbas Ahmed (1180-1225) devrinde telif edilmiş ve Saltuk Oğullarından Ebü'l Feth Mahmud Bin-i Mehmed Kızıl Arslan'a (? 1200) takdim kılınmıştır.

Mehmed Kızıl Arslan'ın ölüm (veya infisali) tarihi bilinmemekle beraber, oğlu (Melikşah) Mahmud'un 1200 veya 1201 de öldüğü bilindiğine göre, eserin hükümdara takdim edilmiş tarihinin 1180 - 1200 arası olması lâzım geldiği anlaşılmaktadır. ²

2. — Eser birçok «nev'i» lere -bahislere- ve her bahis bir çok «fasıl» lara ayrılmıştır. Birçok şekiller ihtiva etmektedir. Birinci bahsi tamamen mevcut değildir. Diğer bahislerden de ancak bir ikisinin çok küçük birer parçası bulunmaktadır. Eldeki kısımlarının münderecatına göre, eserin çok mufassal bir *tatbiki* «Mekanik» kitabı olduğu neticesine varılmıştır.

1 — Eserin mukaddemesinden yapılan tercümede ve tarihi malûmatı toplama gösterdiği lutufkâr yardımdan dolayı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphane müdürü ve İlahiyat Fakültesi öğretim görevlisi değerli şair dostum Kemal Edip Kürkçüoğlu'na burada teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

2 — Düveli İslâmiye'de (Sahife: 228) Saltuk oğullarından bahsedilirken, Melikşah Mahmud'un babası Mehmed'in şöhretinin (veya başka bir adının) Kızıl Arslan olduğu hakkında izhar edilmekte olan şüphenin bu eserle ortadan kalkmış olacağını tahmin ediyoruz. Gerçekten Düveli İslâmiye müellifinin bir yüzünde «Nâsirüddin Kızıl Arslan Mehmed Bin-i Saltuk», yazılı olduğunu bildirdiği [Hicri 585 tarihli] sikkedeki bu ad ile bahis konusu ettiğimiz farisi eser müellifinin kitabını kendisine takdim ettiğini söylediği hükümdarın babasının adı *tevafuluk* etmektedir.

Ancak burada «Mekanik» kelimesi Fizik'in bir kolu veya tatbiki matematiğin bir bahsi olan klâsik mekanik anlamında alınmamalıdır. Bu, daha ziyade, orta şark islâm hükümdar veya emirlerinin saraylarındaki su havuzlarına, su tevziatı işlerine, işret meclislerinde otomatik şarap tevzii eğlencelerine ... dair mekanik düzeneklerden, zaman ölçmelerine mahsus çeşitli su saatlerinden bahseden bir kitaptır. Fakat bu muhtelif meselelere ait izah ve tasvirleri mevcut şekiller üzerinde takibetmek pek mümkün olamamaktadır; çünkü ya haber verilen şekil tam yerinde değildir veya böyle bir şekil yoktur; yahut da verilen izahlara uymamakta, eksik ve harf işaretleri bakımından noksan bulunmaktadır. Esasen bir kısım ara sahifelerin bulunmaması yüzünden herhangi bir faslın sonuna kadar takibine de imkân kalmamıştır.

3. — Kitabın 141 inci sahifesinde «*Esbabı hiyel der harekât...*» suretinde başlayan - nasıl meydana getirildiğine, kimin zamanında yazıldığına ve kime takdim edildiğine dair - etraflıca bir mukaddeme bulunmaktadır. Bunun mealen kısa bir tercümesi bu notun sonuna eklenmiştir.

Bundan anlaşılıyor ki, müellif, tecrübe ile teyid ve tahkik edilememiş buldukları müddetçe, teorik bilgileri kabul etmenin doğru olmayacağına inanmakta ve gerektiğinde geçmişteki ünlü bilginleri (hükemayı) -hattâ Arşimed'i bile- tenkid etmekten çekinmemektedir. On üçüncü asrın başlangıcında, Yakın Doğu'da tecrübeye bu kadar büyük bir önem verilmesi ve «Mekanik» in ancak tecrübî ilim zihniyeti çerçevesi dahilinde mütalâa edilmesi çok dikkate değer. Gerçekten, bu tarihte Batının ilk tecrübî fizik ve mekanik mübessirlerinden sayılan *Roger Bacon* (1214-1294) henüz dünyada bile değildir.

4. — Birinci bahsin birinci şekli (tertibi) bir su saatına aittir ve on fasıla ayrılmıştır. Birinci fasılda saatlardan bahsedilmekte ve bunda, «hakim» Arşimed'in -yarım daireyi on iki kısma ayırma esasına dayanan- tarzı tasvir edilmektedir:

Müellif bu hususta başarı sağlamıyan bir takım denemelere giriştiğini ve bunların Arşimed'in tasvir ettiği tarzda yapıldığını söyleyerek, nihayet bundan vaz geçtiğini bildiriyor; bunun üzerine kendisi 360° lik tam daire esasını aldığını ve bunda muvaffak olduğunu söylüyor.

Birinci bahsin ikinci faslı «kursun» dan su hazinesi yapılmasına dairdir. Müellif, bunu depo ile irtibatlı bir âletle ve bir delik vasıtasıyla suyun gece girip gündüz çıkacağı tarzda tertip ettiğini bildiriyor; tecrübeyi günün en uzun olduğu (14.5 saat sürdüğü) en müsait şartlar altında yaptığını anlatıyor.

Aradaki fasıllar hareketli kısımların tasvirine tahsis edilmiştir.

Dokuzuncu fasılda burçlar, Güneş ve Ay (feleki burç, feleki şems, feleki kamer) bahis konusu edilmiştir.

Onuncu bahis «eflâkin» muallakta duruşu keyfiyetine dairdir.

Netice olarak denilebilir ki, kitabın doğru şekillerle istinsah edilmiş doğru ve tam bir metni bulunabilse idi, ilim tarihi bakımından önemli

sayılacak bir vesika karşısında bulunmuş olacağımızda şüphe edilemezdi.

MÜELLİFİN MUKADDEMESİ

..... Müteehhirini ulemanın muhtelif âletler, zaman ölçmeye (mahsus) saatler, ile *helâ* ve *melâ* hakkındaki bilgilerini ve ispat ve bürhane ait olarak verdikleri izahları topladım; bunları açık bir surette anlattım... Bu iş üzerinde çok çalıştım; bir takım şekiller ortaya koyan, örneğini yapmadıkları ve tecrübe etmedikleri bazı şekilleri izaha kalkışan mütekaddimini hükema gibi hareket etmedim. Çünkü bu, tahkik edilmemiş bulunması dolayısıyla isabet ve isabetsizlik (sıhhat ve halel) arasında bir bocalama olur.

Bu sebeple onların meşgul olmamış buldukları bölümleri (faislları) topladım ve künhüne ermiş oldukları (tahkik ile üzerinde ittifak etmiş oldukları) esaslar üzerinde durmadım. Bu suretle, muhtevaca lâtif fenler vücuda getirdim.

Bu işte çok zahmet ve meşakkat çektiğim için, bundan sonra, çalışıp çabalamam ziyaa uğramasın ve işlerle (tecrübelerle) şekillerden topladıklarım heba olmasın diye düşündüm. Bunun üzerine, bana, onları öğretme hevesi geldi... Daha sonra, il Beyi (*Zaim-i diyar*) *Ebü-l Feth Mahmud bin-i Mehmed Kızıl Arslan*'ın hizmetine girdim: Yaptıklarımı, tecrübelerimi ona arzettim, o da gördü. Benim himmetim sebkât eden kısımları iyi buldu. Bundan sonra kendisi o tecrübeleri elden bırakmadı ve kendiliğinden tecrübelere girişti. Bana, emsalsiz şekiller vücuda getirdiğimi, sanatkârane yaptığımı ve bunun uğurlu bir iş olduğunu söyledi.

Şimdi bir eser vücuda getirmek, güçlük çektiğim hususu bildirmek üzereyim. Evvelce ihmal etmiş olduğum cihetleri gücümün yettiği kadar tasvir ettim. Onların hepsi bu kitapta münderiçtir. Bazı bahislerde şekil ve harfler kullanarak hepsini elli şekil ve bir mukaddemede topladım, ve bunu altı nev'a (bahşe) ayırdım. Yabancı ad koyduğum her şeklin kullanılış tarzını anlatarak çizdiğim her şekli verilen izahat sırasında, harflerle gösterdim.

Bu izahat Emirülmüminin (Halife) *Mevlâna Nâsır Eb-il Abbas Ahmed* zamanına rastladı.